

NKEWA ATUMATU OKWU MAKI MKPURUOKWU NA ATUMATU OKWU MAKA UDAOLU: NGOSIPUTA HA N'ABU EDEREDE IGBO

Juliet Ifunanya Okeyika, PhD

Igbo, African and Communication Studies Department

Faculty of Arts

Nnamdi Azikiwe University, Awka

ji.okeyika@unizik.edu.ng

Umjedomede

Nchocha a bu nke lebara anya n'abu ederede Igbo ufo du ndi a horo wee choputa atumatu okwu maka mkpuruokwu na atumatu okwu maka udaolu ndi ode ziputara. Otutu ndi mmadu amaghi na e kewara atumatu okwu uzọ abuo. O bu ihe di etu a kpaliri mmuo onye nchocha ime nchocha n'isiokwu a. Ebumnobi nchocha a bu imata ihe bu atumatu okwu na nkeri abuo e mere banyere ya n'abu a tuchara. Ozọ bu ileba anya n'etu ode abuo ndi a horo, siri ziputa ha n'abu. Akwukwo abuo e si na ya horo abuo bu *Utara Nti* Emenanjo chikotara. E si n'akwukwo abuo a, horo abuo abuo nke J. Chukwu Maduekwe dere o kporo 'The Egwu Anyi' na 'Ji' wee mee ntucha maka isiokwu nchocha a. Nchocha a bu udi nchocha nkowa ebe atutu nchocha a bu atutu odidi na-eleba anya n'etu agumagu di nakwa ichoputa akanka ode webatara n'iweputa nkamma. Achoputara na atumatu okwu so n'ihe ode abuo ji ebuputa nkamma di n'abu ya, ma choputakwa na ode abuo na-agbali iwebata uzọ atumatu okwu abuo e nwere n'abu. Nchocha a ga-abara umuakwukwo, ndi nkuzi na ndi na-eme nchocha uru n'ih na ha ga-esi na ya, mere ihe mgbado ukwu n'ihe gbasara ememnnchocha. N'ezie, nchocha a ga-enye aka n'ikwalite agumagu ederede Igbo okachasi abuo ederede Igbo.

Okwu Ndi Gbara Okpurukpu: Atumatu Okwu, Atumatu Okwu Maka Mkpuruokwu, Atumatu Okwu Maka Udaolu, Abu Ederede, Atutu Odidi, Agumagu Ederede

Ndubanye

A na-esite n'ihe ode dere, mata akanka ya na etu o siri webata asusu nka n'ime ya. Ebe o na-eziputa ihe di etu a bu n'agumagu. Agumagu bu echiche mmadu cheputara echeputa gbasara isiokwu doro anya nke nwere ike ibu maka ndu n'awa nke anyi na-ahu anya na nke anyi adighi ahụ anya bu nke e jiri asusu na asusu nka choo mma n'uzo ekwurekwu, ederede maobu mmeghari ahụ wee ziputa n'udi akuko/iduuazi, ejije maobu abuo. Agumagu di n'udi abuo; ha bu: agumagu onu na agumagu ederede, mana ebe mgbado ukwu nchocha a bu nke ederede tumadi abuo ederede Igbo.

E nwere atumatu okwu di iche iche e ji achọ agumagu mma. Onodu ha n'agumagu bu ibuputa nkamma di n'agumagu ahụ ma mee ka akanka ode puta ihe nke oma. Mbah, Mbah, Ikeokwu, Okeke, Nweze, Ugwuona, Akaeze, Onu, Eze, Prezi, na Odii (2013:5) kwara atumatu okwu ka "okwu ekere uche na-atuwa echiche ime site n'inye ya nghota puru iche n'agumagu". Nkwa a gosiri na atumatu okwu metutara agumagu ma na-eziputakwu nghota n'agumagu. Ndi ode abuo nwere otutu atumatu okwu ha na-ewebata n'ime abuo ha iji mee ka abuo ahụ toọ uto ma nwekwa nghota. Atumatuokwu na-abata n'abu iji weputa maobu nye abuo ahụ echiche miri emi.

E nwere atumatu okwu di iche iche; ha di otutu n'onuogu dika; ekwuecheozo, ahaonochi, egbeokwu, uruokwu, nsinauda, nkuma, igbuduokwu, myiri, mmemmadu, mburu, nhagideokwu, biambia uda, mpagharaonochi, biambia mgbochi, ajuju nzaraonwe,

w.d.g. Nchocha a gbadoro ukwu na nkewa abuo e mere n'ebe atumatu okwu di site n'iziputa ndi putara ihe n'abuo ndi a horo.

Ebe abuo ederede bu isi sekpu nti na nchocha a, a horo abuo abuo di n'ime akwukwo abuo J.Chukwu Maduekwe dere n'*Utara Nti* wee choputa ka odee abuo ahụ siri ziputa udi atumatu okwu abuo e nwere na imata ndi putara ihe na ha. E jikwa atutu odidi wee mee ntucha a. Okere nchocha a bu abuo ederede ebe abuo ndi a horo bu: "Ihe Egwu Anyi", na "Ji" di n'ime akwukwo abuo *Utara Nti*.

Nkwa Okwu Gbara Okpuruoku

Agumagu

Agumagu bu ihe e ji akwa maka ndu na ihe na-eme na ya. O bu ihe mmadu cheputara, nke o kwuru n'onu maobu dee n'akwukwo banyere isiokwu doro anya a haziri n'ezigbo usoro. Nke a putara na agumagu sitere n'ekereuche mmadu nke ga-enwe isiokwu a na-eziputa. O bukwere ihe niile gbasara ebimndu nke ndi mmadu na-esi na ya enweta mmata na obi anuri. Obichukwu (2009:12) kwara agumagu di ka ihe niile sitere n'echiche mmadu nke e kwuru ekwu maobu nke e dere ede, bu nke na-enye aka iziputa ndu na omenaala ndi. O na-esite n'ihe ndi merela eme ruo n'ihe ndi na-eme wee banye n'ihe ndi ga-eme n'odinihu. Nke a gosiri na agumagu na-emetuta ihe niile gbasara ndu mmadu.

Akporobaro (2012: 2) hutara agumagu di ka akomako nke a na-esite n'agwa na mmewere ndi di n'akuko ahụ were eziputa ihe di iche iche ndi mmadu na-agabiga na ndu. Ihe nke a putara bu na ndi odee agumagu na-esite n'agwa ndi ha ji ziputa akuko ha were agba n'anwu ihe di iche iche na-eme n'awa a anyi no n'ime ya. O bukwere ihe eji anori oge ma buru ihe na-agbaziri mmadu uzọ. Nke a putara na agumagu bu ihe na-enye aka ime ndi mmadu obi utu.

A chowa ngalaba ihe omumu kachasi aruturu anyi aka n'awa anyi no n'ime ya, o bu agumagu. Agumagu na-enye anyi uche na amamihe puru iche gbasara uwa anyi no na ya, nke a na-esite n'abu, akuko na egwuregwu ndi ozọ enweta. Nke a bu eziokwu n'ihu na agumagu bu edemede a chikotara na-egosi nka na mmasi ndi mmadu, e ji asusu nka sitere n'ekwumekwu maobu n'edemede kwaputa iji ziputa ima mma odinala na nkwenye ndi na ihe niile di n'awa ma ndi nwere ike ime eme, ma ndi e nweghi ike ime eme na ndu.

Abu

Abu dika a maara, bu otu n'ime nkenndi agumagu e nwere ma e wezuga; ejije na akuko/idiuazi. A gaghị asi kpomkwem na e nwere otu nkwa banyere abu, mana nkwa niile e nyere banyere abu na-arutu aka n'otu ihe ma nwekwaa etu nkwa ndi ahụ siri yie. Emenanjo (nd.:4) si na "abu bu agumagu nke putara na o bu ihe otu onye cheputara wee deputa ka uwa niile nu olu ya". O gara n'ihu kwuo na o bu ezie na e cheputakwara agumagu ndi ozọ echeputa mana usoro e jiri dee abu na asusu nka e jiri choo ihe e dere na ya mma, ka abu si di iche n'agumagu ndi ozọ. Abu di nnukwu iche n'ebe ejije maobu akuko di. O na-akpibiri okwu akpibiri ma na-ezo otutu ebumnuche odee.

Anozie (2005:7) kwuru na; "abu na-enye nnukwu mmetuta n'ahu mmadu..." Nke a bu ezie n'ihu na abu nwere ike ikowe mmadu obi n'elu, nye obi ojoo na akwa ime obi ma mee ka ahụ kunwu mmadu site n'ihe odee abu ziputara maka ya. Ebe o bu na o bu abu ederede bu isi a huru kwaba okpu na nchocha a, a ga-enye nkenke nkwa banyere ya.

Abụ ederere bụ nka e dere ede. O bụ ụdị abụ e dere ede nke a na-esi na ya gosiputa mmetụta na mkpali mmụọ dị egwu n'ebe echiche na ndụ ndị mmadụ dị. Anozie (2005:11) sị “n'ụdị ederere, otu njirimara abụ bụ okwu na nkọwa okwu n'ụdị a dọkọrọ ọnu”. Ihe nke a pụtara bụ na e nwere etu diwagara iche e si ede abụ ederere. O gosiri na mkpuruokwu e ji ede abụ anaghị enye oke nkọwa kama ha na-adị nkenke ma na-enye nghọta ka ọ bụrụ naanị onye maara ya ga-akọwaputa ya.

Ifeka (2009) kọwara abụ ederere dika ihe odide si n'uche pụta nke e dere n'akwukwọ n'uzo dị mkpirisi maobu nke na-akọwa echiche dị omimi e tinyere n'asụsụ enweghị atụ site n'iji ihe mere eme maobu nke a na-atụ anya na ọ ga-eme. Ihe nkọwa a gbadoro ukwu na ya bụ iziputa abụ ederere ka ihe e dere etu e si ede abụ, ọ ma nwee asụsụ nka ndị e jiri chọọ ya mma.

Njirimara Abụ Ederere Igbo

E nwere ihe di iche iche e ji mara abụ ederere Igbo. O bụ ihe ndi a mere abụ ji diwagara iche na ngalaba agumagu ndi ozo.

Nke mbu bu na abụ na-adi n'ụdị odinodogbara. Ya bu na nhazi ya na-apu iche na nhazi ngalaba iduuzi na ejije ederere Igbo. Nke a na-akọwa na ọ bughị otu e si ede iduuzi ka e si ede abụ. Mbido ahiri abụ ọ bula na-akwurucha kpaa n'etiti ihu akwukwọ. A naghị esi n'otu isi ahiri abụ akwukwọ deruo n'isi nke ozo. Otu mkpuruokwu nwere ike iwere otu ahiri. E newekwara ike iziputa otu mkpuruokwu ka o ruo ahiri abụ.

Nke abuo bu na abụ ederere na-akpi okwu akpi. Nke a pụtara na anaghị e ji otutu okwu edeputa abụ, Abụ ederere nwere ike soro gbii, ya bu na o nweghi nkebi o bula. Nhazi abụ na-adi iche iche site n'otu ode abụ ruo na ode abụ ozo. E nwere ndi na-ahazi abụ ha n'ahiri anọ anọ, isii isii, asato asato, w.d.g. Ufodu anaghị etinye uche na nke a. Ogụu nwere ike bia n'otu abụ, nweta nhazi di iche iche na nkebi nke o bula.

A bia n'abụ ederere Igbo, a naghị ekwu okwu "ahiriokwu". Ihe a na-ekwu okwu ya bu "ahiri abụ". A na-edeputa abụ Igbo n'ahiri n'ahiri. Otutu oge, otu ahiri na-enye nghota zuru oke, mgbe ozo, nghota anaghị ezu oke ganye n'otutu ahiri.

Abụ ederere Igbo na-akọ maka ihe na-eme n'ụwa, ihe di n'ụwa na ihe na-emegasi n'elu ụwa. Nke a pụtara na e dere abụ maka mmadụ. O bụ eziokwu na abụ ederere na-ekwu eziokwu banyere ụwa na ihe niile di ya n'ime, mana ihe kacha mkpa bu na abụ na-eziputa onwe ya n'asụsụ a roro arọ di nkenke, taa mmiri ma dikwa na nkebiabụ na nkebiabụ.

Anozie (2007) si na abụ di ka ụdị agumagu ndi ozo, bu maka mmadụ inwe obi anuri, mmadụ inwe mkpalite mmuọ elu, ikwuputa na iweputa nhuruuwa. Iji mejuputa ihe ndi a, abụ na-ekwu maka ihe niile di n'ụwa di ka Ekonomikis, Jiografi, ofufe, ochichi, ndu mmadụ na ibe ya n'elu ụwa, dgz. Ihe Anozie na-akọwa n'ebe a bu na abụ na-eji ihe omumu niile ndi ozo akwara ngwaoru.

Abụ ederere Igbo o bula bu isiokwu nke onwe ya. N'akwukwọ abụ, e nwee abụ iri anọ, ihe e nwere bu isiokwu iri anọ. Otu abụ anaghị abụ mbido na njedebe nke ozo. Otutu ndi ode abụ degodu n'otu isiokwu, echiche onye o bula bu nke ya. Abụ ederere o bula na-arutu aka n'ihe di iche iche na ndu. N'edemede abụ, otutu ihe ndi ozo ejighi kporo ihe, na-aburu ndi ode abụ oke ihe, di ka ugwu, anyanwu, mmiri ozuzo, w.d.g.

Abụ ederere nwere nkenudi di iche iche. O bu etu o di n'abụ odinala ka o di n'abụ ederere. Ufodu n'ime ha ka a ga-akowaputa n'ebe a n'uzo di nkenke. Ha gunyere: abụ otito, abụ ekere, abụ ikpe maobu nkocha, abụ nkuzi, abụ akwa ariri, abụ akukwala, w.d.g.

Atumatu Okwu

Atumatu okwu bu isi sekpu nti isiokwu nchocha a. O bu nkaasusu e ji achọ ederede maobu ekwumekwu mma. O na-eme ka akanka odee puta ihe nke oma. O nwere ike ibu mburu, egbeokwu, myiri, mmemmadu, ajuju nzaraonwe, w.d.g. Ha bu asusu nka odee ji egosi okachamara n'agumagu ya. Emenanjo (1989) kwuru na "atumatu okwu na-aputa ihe n'okwu onu ma n'edemede mana ebe o na-aputa ihe karja bu n'abu". Okwu a dabara kpomkwem n'isiokwu nchocha a. O gara n'ihu kwuo na e nwere atumatu okwu bu maka mkpuru okwu ma nwekwaa ndi bu maka udaolu. Nkeri a, bu ebe mgbado ukwu isiokwu nchocha a.

Atumatu Okwu Ndi Bu Maka Mkpuruokwu

Udi atumatu okwu a bu asusu nka ndi dabara n'atumatu okwu, a na-eziputa n'udi mkpuruokwu. Ufodu omumatu ya gunyere: myiri, mmemmadu, egbeokwu, ekwuecheozo, ajuju nzaraonwe, mburu, igbuduokwu, nkwuma, uruokwu, mpagharaonochi, ahaonochi, nkwusara, abuabughi, nhagideokwu, orurughaokwu, akpaalaokwu, w.d.g.

Atumatu Okwu Ndi Bu Maka Udaolu

Nke a bu asusu nka maobu nkaasusu dabara na nkenudi atumatu okwu, a na-eziputa n'udi uda. Ngosiputa na okpukpo ha na-adi n'udi uda. Ufodu omumatu ha bu : nsinauda, biambia uda, biambia mgbochi, ndakorita udaolu, mmegide udaolu, w.d.g.

Atutu Nchocha

E nwere atutu agumagu di iche iche e ji atucha agumagu mana a ga-eji Atutu Odidi wee tucha isiokwu nchocha a. Atutu a so n'otu n'atutu agumagu eji aru oru n'edemede nchocha n'oge ugbu a. Atutu a kaara dabaa n'itule isiokwu nchocha a n'ihu na o na-elekwasị anya na nhazi, uda na udi oru ahụ karja akuko ihe mere eme, omenala ma o bu onodu oha mmadu. Ndi okachamara n'usoro iwu kwenyere na oru nka putara inweta ihe ndi di n'ime agumagu; dika asusu ya, udaolu ya, ihe mejuputara ya na ihe a na-ahu anya. Ha kwenyere na mmetuta uche nke oru nka bu n'ihu otu e si ahazi ihe ndi a na-emebu ma gosi onye na-ekiri ya ma o bu onye na-agu ya. E nweghi otu onye a ga-asị na o bu ya tuputara atutu a kpomkwem. Ndi wubere atutu odidi gunyere; Viktor Shklovsky, Roman Jakobson na Boris Eichenbaum, na senturi iri abuo.

A bia na ndaba atutu odidi n'ebe isiokwu nchocha a di, a ga-amata na o dabara makana o na-arụ oru ichoputa etu ufodu ndi odeo si eziputa mmetutaobi n'abu ederede Igbo site na nhazi ha, uda, asusu na nkaasusu ha webatara.

Nnyocha Edemede Nchoputa ga

N'ebe a ka a ga-atule ufodu nchocha ndi emereela n'oge gara aga ndi yitewere isiokwu nchocha n'otu uzọ maobu n'uzo ozo ma gosikwa ndiche ha. Ima atu; Ekeanozie (2019) mere nchocha n'isiokwu "Ndi Odee Abu n'Ohaobodo: Nnyocha Abu Ederede Ndi A Horo". Ebumnobi nchocha ya bu ka e site n'abu ndi o horo gosiputa udi mmekorita di n'etiti ndi ochichi na ndi ha na-achi n'ohaobodo. Nchocha ya bu nke o ji atutu Marx wee tuchaa. Oyoko abu ya bu *Utara Nti*, *Akonnauche* na *Ije Uwa*. Nchocha ya na nke a na-eme ugbua yitewere n'ihu na ha abuo gbadoro ukwu n'abu ederede. Ozo, ha ji akwukwo *Utara Nti* mere ebe nhoro abu ntucha. Ha diwagara n'uzo di iche iche; isiokwu nchocha abuo a abughi otu ihe; nchocha Ekeanozie ji atutu Marx wee mee ntucha ebe nke a ji atutu Odidi.

Okeyika na Okoh (2023) n'aka nke ọzọ, mere nchọcha n'isiokwu “Ntulekọrịta Akanka Okediadi na Obidiebube n'Ejije Ha”. Ebumnobi nchọcha a bụ ịmata ihe bụ akanka, iwepụta na igosipụta ọrụ asụsụ nakwa atụmatụ asụsụ, myiri na ndịiche akanka odee ha hōrō tinyere ọrụ nkaasụsụ na-arụ n'ime ejije ndị ha hōrō. Atụtụ e jiri mee nchọcha ahụ bụ atụtụ akanka. Nchọcha a na nke a na-eme yiri n'ihị na ha abụọ na-akwalite agụmagụ ederere Igbo. Ọzọ, ha abụọ na-atụchapụta nkaasụsụ maq̄bụ asụsụ nka ndị odee a hōrō jiri zipụta akanka ha. Ha dī iche; ebe nke mbụ gbadoro ụkwụ n'ejije, nke a gbadoro ụkwụ n'abụ. Nchọcha mbụ jī atụtụ akanka mana nke a jī atụtụ ọdịdị wee mee ntụcha ya. A biakwa n'isiokwu, ha abụọ abughị otu.

Ifeka na Ohanwe (2025) mere nchọcha n'isiokwu "Abụ Ederede Dī ka Enyo E jī Ahụta Omenala na Nkwenye Ndị Igbo: Itule Abụ ụfọdụ dī n'Onatarachi". Ebumnobi nchọcha a bụ ileba anya n'abụ anọ ndị ha hōrō bụ; N'agburu Nna M Ha, Ije Di, Ofufe na Ori Ekpe dī n'akwukwọ abụ Onatarachi nke Ifeka Ogochukwu dere, ma nyochaa ha wee zipụta ihe ndị mebere omenaala na nkwenye ndị Igbo n'abụ ndị ahụ n'otu n'otu. Atụtụ nchọcha ha bụ atụtụ Kolchoral Matirializim. Nchọcha ha na nke a yitere n'ihị na ha abụọ na-akwalite agụmagụ ederere Igbo tumadī abụ ederere mana ha dī iche n'ihē gbasara ma isiokwu, ma atụtụ nchọcha, ma akwukwọ abụ ha hōrō.

Okeyika, (2025) mere nchọcha n'isiokwu “Atụmatụ Okwu n'Ime Ka Mmetụtaobi Gbaa Elu N'Abụ Ederede Igbo: Ajujū Nzaraonwe Dika Omumaatu”. Ebumnobi nchọcha ya bụ ịchoputa etu odee abụ ndị a hōrō siri webata atụmatụ okwu 'ajuju nzaraonwe' n'abụ ha jī mee ka mmetụtaobi gbaa elu. Atụtụ nchọcha a bụ atụtụ ọdịdị. Echiche nke Ezeuko na Anowai dere bụ akwukwọ abụ a hōrō maka nchọcha ahụ ma si n'ime ya hōputa abụ atọ e jiri mee ntụcha n'isiokwu nchọcha ahụ. Nchọcha ahụ na nke a na-eme nchọcha na ya yiri ma dī iche; ha abụọ na-akwalite abụ ederere Igbo, were atụtụ ọdịdị mee ntụcha, ma lebakwaa anya n'atụmatụ okwu Igbo. Ha diwagara iche n'isiokwu, ọyọkọabụ, w.d.g.

Ileba Anya n'Abụ 'Ihe Egwu Anyị' na 'Ji' Wee Chọputa Etu J. Chukwu Madụekwe Siri Ziputa Atụmatụ Okwu Maka Mkpurụokwu na Atụmatụ Okwu Maka Udaolu

N'ebe a, ga-edepụta abụ abụọ ndị a hōrō n'otu n'otu, ma tuchaa ha site n'igbaso atụtụ ọdịdị. A ga-eleba anya n'abụ ndị ahụ ma mata atụmatụ okwu maka mkpurụokwu na atụmatụ okwu maka udaolu ndị odee abụ webatara n'abụ ya.

1. Abụ “Ihe Egwu Anyị”

Ihe Egwu Anyị

Anyị nwere ha n'aha n'aha n'ime obodo
Nke ọ bụla na ha maara ọrọ ya ketara,
Geenu ntị ka ị nụ olu ekwe, diala,
Ebe ọ nọ n'obi ya na-ezisa ozi n'obodo.

Ka ọ bụ ị ghọtabeghị na ụkwụ anodeghị n'egwe
Batara n'ogbo egwu jidere nnukwu na obere
Bụ ọrụ onye olu kerekere na-aza ogene
Kwedosiri aka ike n'ọlụ o ketara n'egwu?

Ọja abughị n'ida fịọ fịọ ka ọrụ ya kwara;
Ọ maara, ndị guzo ọtọ ete egwu dawa mba,
Ewu ịmụ n'ogbụ ajọka nga okenye nọ ala
Ka ha buru ike agwu ala bụ ọrụ o ketara.

Ọja ahụ maara ihe a na-achọ n'ụkwụ mgbada
Ee, ọ siri ọgba egwu wulie elu tee ka ugbene;
Ndị oji anya erikwa ka ha dọdewere
Si ha, kirienụ ahụ egwu nwa ọkụkọ na-abọ ala.

Bianụ nso ka i nūrū nkata ụbọ na-akpa.
Mkpisi ya gbara olu nwoke ya na olu nwaanyị
Ka e dopịara, ha nọzie na-enye nri uto ntị.
N'ezie, onye nganga n'egwu a bụ ụbọ nwa ọgaranya.

Nūrūnụ olu ndị piokpuru n'okpuru ụkwụ
Na-akwanyere ihe egwu dum uko n'olu ọma:
Ha bụ udu na-asụ ude, ichaka na nwanne ya ọyọ
Na-awụ yaghayagha, kporo ekpiri a gba n'ụkwụ.

Aka dum wee jikọọ ọnụ mee egwu egwu ndị Igbo
I nūwa olu nwa azụ mbekwu zara ọkpọkọrọ,
Mata, ọfọ ihe gaara anyị nke ọma ka ọ na-ago
Alo, nna n'egwu, nọ eche ka ọ si, 'O zuonụ o!'

A gawa mkpori ndụ n'oge mgbede,
Ebe otu nwa agboghọ laga di bara n'ụlọ,
Une nwa olu dere ede na-ebute ụzọ.
Ha kpọnye egwu ọzọ ọ bụla, ọ sọpūrū une.

Ọ dighi mkpa ikpota abia n'usoro ndi mbu.
Oru e ketara abuchaghi maka ihu ito ochi
Gini bu na oke ga-eru onye ukwu a, otu o di,
N'ikwa ozu? I hula ndi juru ihe uwa, ju ndu?
E wepu igba, onye ekwurekwu n'Atilogwu-
Wepu odi na-adi ebe nwadiala na-echi ozo,
Ihe egwu dum, akpukpo kwuchiri imi foforofoo
Ketara oke ikwa akwa ariri maka onwu.

Ha gbọrọ kasa zara ihe egwu n'ala anyi.
Ma maka mmema oha, ha kwere 'njikọ bụ ike'.
Ọ dighi mfe igba kpim kwupụ iche
Kupurū obodo egwu nkiri na egwu mgbari. (Ihu akwukwọ 47-48)

Abụ a bụ “The Egwu Anyi” bụ J. Chukwu Maduekwe dere ya. O nwere nkebi abụ iri na otu. Nkebi abụ nke ọ bụla nwere ahiri abụ anọ anọ. Nke a gosiri na ahiri abụ a di nhatanha. N'iga n'ihu n'isiokwu nchọcha a na iji atụtụ ọdịdị tuchaa abụ a, a ga-aga n'ihu gosiputa atumatụ okwu maka mkpuruokwu na atumatụ okwu maka ụdaolu ndi odee ziputara tinyekwara ebe nke ọ bụla putara.

Atumatụ okwu maka mkpuruokwu n'abụ “The Egwu Anyi”

E nwere atumatu okwu maka mkpuruokwu di iche iche mana ndi putara ihe n'abu a ka a ga-arutu aka.

- i. Orurughaokwu di ka atumatu okwu maka mkpuruokwu putara na nkebi nke mbu, ahiri anọ: “Ebe o nọ n'**obi** ya na-ezisa ozi n'**obodo**”. Okwu ndi a e deji gosiri orurughaokwu. N'orurughaokwu, okwu na-esote nke a na-ekwu maka ya ga-epekanaricha. A na-egosi usoro okika. N'ebe a, 'obodo' a na-ezisa ozi kari 'obi' a nọ.

- ii. Egbeokwu buka atumatu okwu maka mkpuruokwu di n'abu a. N'egbeokwu, ihe e ji ama atu na ihe a na-ama atu maka ya anaghi aharu. A na-akpo atumatu okwu a, “otutu onu”.

Lee nkebi abu nke mbu; ahiri nke mbu; “Anyi nwere ha n'aha n'aha n'ime obodo”, nkebi nke mbu, ahiri abu na ato; 'Geenu nti ka i nu olu ekwe, diala, ebe o nọ n'obi ya na-ezisa ozi n'obodo'.

- iii. Nhagideokwu bu atumatu okwu ozo maka mkpuruokwu di n'abu a. O bu atumatu okwu ebe ihe abu na-aruta onwe ha uka na-adiko onu. Nke a putara n'abu a, nkebi nke abu, ahiri nke abu: “...batara n'ogbo egwu jidere **nnukwu na obere**...” N'omumaatu a, 'nnukwu na obere' na-aruta onwe ha uka. Ebe ozo nhagideokwu di n'abu a bu na nkebi abu nke ise, ahiri abu abu, “Mkpisi ya gbara **olu nwoke** ya na **olu nwaanyi**...”. N'ebe a, 'nwoke' na 'nwaanyi' bu okwu abu na-aruta onwe ha uka.

- iv. Mmemmadu batara n'abu a. Mmemmadu bu atumatu okwu na-ewere ihe abughi mmadu ka o na-akpa agwa ka mmadu maobu ihe nwere ndu. Lee abu a, nkebi abu nke anọ, “Oja ahụ maara ihe a na-achọ n'ukwu mgbada”. A maara na ihe nwere ike icho ihe bu ihe di ndu di ka mmadu maobu anumanu. Ebe ozo memmadu di n'abu a bu na nkebi nke asaa, ahiri abu ato, “...mata, ofo ihe gaara anyi nke oma ka o na-ago...”. Mmadu bu ihe na-ago ofo. Ngwa egwu abughi mmadu na-ago ofo. Ebe ozo memmadu putara n'abu a bu na nkebi abu asato, ahiri abu nke ato na nke anọ, di ka: “Une nwa olu dere ede **na-ebute uzọ**” (ahiri nke ato)

“Ha kponye egwu ozo o bu la, **o sọpuru une**”. (ahiri nke anọ)

N'ebe ndi a, “egwu” di ka ihe nọ onodu ma na-arụ ru ka mmadu. N'ebe nke mbu e gosiri “une” ka ihe nwere ukwu ma na-ebute uzọ njem. N'ebe nke abu, e ziputara “egwu” (nke abughi une) ka ihe na-akpa agwa ka mmadu na-enye 'une' nsopuru iji gosi nkari.

- v. Ahaonochi buka atumatu okwu maka mkpuruokwu batara n'abu a. Ahaonochi bu atumatu okwu e ji edochi aha ihe n'okwu ndi Igbo. Nke a putara n'abu a, nkebi nke anọ, ahiri abu nke mbu; “Oja maara ihe a na-achọ n'ukwu mgbada”. Ebe ozo ahaonochi putara ihe n'abu a bu na nkebi abu nke ise, ahiri abu nke mbu; “Bianu nso ka i nuru **nkata ubo na-akpa**”. Ozo, ahaonochi putara na nkebi abu nke ise, ahiri abu ato; “Ka e dopiara, ha nozie **na-enye nri utọ nti**. Mkpuruokwu ndi a e deji edeji nochiri anya 'egwu'. Nke mbu na-egosi mkpamkpa oja (ngwa egwu) na-eme n'ihe gbasara egwu, nke abu na-anochikwa anya 'egwu', iji gosi ihe na-ada uda 'ubo' (ngwa egwu) na-etiputa, ebe nke ato hutara omalicha ihe tumadi egwu 'ubo' na-akpo kai he na-enye nti nri. A maara 'nri' ka ihe a na-eri nke na-enye onu na afọ ojuju, o bu ya kpata iji ya anochi anya egwu na-enye onu na afọ ojuju sitere n'ikpo ubo.

- vi. Akpaalaokwu putara ihe n'abu a. Akpaalaokwu na atumatu okwu na-agako. O bu

okwu amamihe di nkenke e ji achọ asụsụ mma. O na-eme ka ihe a na-ekwu di omimi. O putara na nkebi nke anọ, ahiri atọ; “**Ndi oji anya erikwa...**” Na nkowa, e jighi anya eri ihe kama onu ka e ji eri. Mgbe a si na mmadu ji anya eri ihe, ihe o gosiri bu na onye ahụ na-enwe anya ufu, anya ukwu maobu onye e nweghi ihe o ga-atunye n'ihe o huru n'anya. Akpaalaokwu putakwa na nkebi nke asato, ahiri nke mbu; “A gawa **mkpori ndu** ...”. A naghị ahụ ndu anya (aha uche) ma ya fọkwa ikpo ya ekpo. Ihe mkpori ndu putara n'ebe a bu 'inwe anuri'.

- vii. Mburu dika atumatu okwu maka mkporuokwu putara ihe n'abu a. Mburu na-ekwu maka na ihe a na-ekwu maka ya bu ihe kpomkwem. O bu mkporuokwu “Bu” ka e ji eziputa ya n'ahiriokwu Igbo. O putara n'abu a, na nkebi abu nke ise, ahiri anọ; “...onye nganga n'egwu a bu ubo nwa ogaranya”. Ebe ozọ mburu putara n'abu a bu na nkebi nke iri na otu, ahiri abu nke abuo; “...njiko bu ike”.
- viii. Ajuru nzaraonwe bu atumatu okwu maka mkporuokwu na-adị ndi ajuru mana o choghi osisa. O di n'abu a, na nkebi abu nke iteghete, ahiri abu anọ; “...I hula ndi juru ihe uwa, ju ndu?”
- ix. Igbuduokwu so n'atumatu okwu maka mkporuokwu putara ihe n'abu a. Igbuduokwu bu okwu a na-ewere ka ihe enweghi okporukpu ihe di na ya mana o buru na e chebaa echiche ime nke oma, a ga-aghota na o bu okwu zuru oke. Abu niile di n'abu a, na nkebi abu nke iri dabara na ya.
E wepu igba, onye ekwurekwu n'Atilogwu-
Wepu odi na-adị ebe nwadiala na-echi ozọ,
Ihe egwu dum, akpukpo kwuchiri imi foforofọ
Ketara oke ikwa akwa ariri maka onwu.

Atumatu okwu maka udaolu n'abu “Ihe Egwu Anyi”

Atumatu okwu ndi dabara na nke a putara ihe n'abu a bu:

- i. Nsinauda: Nsinauda bu atumatu okwu a na-esi n'uda ihe adara enweta aha ya. Oge ufodu a na-esi n'etu ihe siri mee enweta aha ihe a na-ekwu maka ya. O putara ihe na nkebi abu nke atọ, ahiri mbu; “Oja abughi n'ida **fio fio** ka oru ya kwara”. Ebe ozọ o di bu na nkebi abu isii, ahiri abu nke anọ; “Na-awu **yaghayagha...**”. Nsinauda putakwa na nkebi abu iri, ahiri abu nke atọ; “...imi **foforofọ**”. Ozọ bu na nkebi nke iri na otu, ahiri nke mbu; “Ha gboro **kasa...**”. O dikwa na nkebi nke iri na otu a, ahiri nke atọ; “O dighi mfe igba **kpim...**”
- ii. Mmegide udaolu bu atumatu okwu maka udaolu ebe a na-enwe udaolu abuo na-ada iche iche n'abu. O putara ihe na nkebi abu nke atọ;
Oja abughi n'ida fio fio ka oru ya **kwara**;
O maara, ndi guzo oto ete egwu dawa **mba**,
Ewu imu n'ogbu ajoka nga okenye no **ala**
Ka ha buru ike agwu ala bu oru o **ketara**.

Okwu ndi a edejiri bu ndi gosiri mmegide udaolu. Udaolu di na 'kwara' megidere udaolu di na 'mba'. Etu ahụ ka udaolu di n' 'ala' si megide udaolu di na 'ketara'.

2. Abu “Ji”

Ji

Anyi putara uwa kwudo mkpuru ubi a chiri eze;

Eye, nna anyi ha mgbe ochie koru akuko:
 “Ji a putara mgbe ahia mbu puuru anyi n'ala.
 Nwa di n'ala ka o bu, o bughie ede onye ala ozu.
 Ufiojioku jiri ya chere ndi ketara ubi n'ala a;
 Mkpura iji chedo ndu ka chi kere ji kere.

Ala chedoro ji, ji chedoro mmadu n'elu uwa.
 Echiche ndi anyi makwuuru mgbe dum na ji a;
 Okochi, udummiri, aka kwedoro ndi anyi na ji!
 Akoo ya, aruo ya, gwuo ya, kee ya, chewe ya.
 Ukwu apughie n'ubi, anya apughie anyi n'ebe o di.
 Okuko ghara kwom, o ga-eji ginu zua umu ya?

“Nye anyi ji n'afu a, nke ga-egboro anyi agu”
 Ka diji kpere, meghee ala tunye mkpuru a bu eze.
 Mmadu luru nwaanyi, ji luru ede ka o nye aka.
 Mmadu na-amuba, ji na-amuba ka o zuo oke.
 Mmadu gbara ohu, ji kporo akpu were gboo mkpa.
 O di Ufiojioku mkpa ka ji chedo ndi ya, mmadu. (Ihu akwukwu 49)

Abu a bu “Ji” bukwa abu J. Chukwu Maduekwe dere. O nwere nkebi abu ato. Nkebi abu nke o bua nwere ahiri abu isii isii. Nke a gosiri na ahiri abu a di nhatanha. N'iga n'ihu n'isiokwu nchocha a na iji atutu odidi tuchaa abu a, a ga-aga n'ihu gosiputa atumatu okwu maka mkpuruokwu na atumatu okwu maka udaolu ndi odee a ziputara, tinyekwara ebe nke o bua putara ihe n'abu a.

Atumatu okwu maka mkpuruokwu n'abu “Ji”

N'ebe a, a ga-eweputa atumatu okwu maka mkpuruokwu ndi putara ihe n'abu a mana naani ndi a ga-akowa bu ndi akowabeghi ha n'abu nke mbu di n'elu a tuchara.

- i. Mmemmadu: Mmemmadu putara ihe na nkebi nke mbu, ahiri nke mbu; “Anyi putara uwa kwudo mkpuru ubi a chiri eze”. Ihe a maara na-echi echichi bu mmadu mana a na-atunyere 'ji' ka ihe nwere ndu ma chie eze. Ebe ozu mmemmadu di bu na nkebi nke mbu, ahiri nke ato; “Ji a putara mgbe ahia mbu...” Ji enweghi ukwu o ji eme mputa ka mmadu mana e ziputara ya n'udi mmemmadu. Mmemmadu ozu di na nkebi nke ato, ahiri ato, anu, ise na isii;
 Mmadu luru nwaanyi, **ji luru ede ka o nye aka** (ahiri ato)
 Mmadu na-amuba, **ji na-amuba ka o zuo oke**. (ahiri anu)
 Mmadu gbara ohu, **ji kporo akpu were gboo mkpa**. (ahiri ise)
 O di Ufiojioku mkpa ka **ji chedo ndi ya**, mmadu. (ahiri isii)

N'ebe ndi a e dejiri, 'ji' na-akpa agwa ka mmadu na-eme alumi, na-eme omumu, na-akporo ihe/onye inye aka, na onye nwere ikike ichedo mmadu ka ihe ghara ime ya.

- ii. Mburu n'abu a putara ihe na nkebi abu nke mbu, ahiri nke anu; “...Nwa di n'ala ka o bu...” Odee si n'ebe a na 'ji' bu nwa di n'ala. Ebe ozu odee webatara mburu bu na nkebi abu nke ato, ahiri nke abuo; “...meghee ala tunye mkpuru a bu eze”. Odee si na 'ji' bu eze.
- iii. Nhagideokwu: Odee webatara ya nkebi abu nke abuo, ahiri nke ato; “**Okochi, udummiri**, aka kwedoro...” Okwu ndi a edejiri edeji na-aruta onwe ha uka.

- iv. Ajuju nzaraonwe: Odee webatara ya na nkebi nke abuo, ahiri nke isii; **“Okuko ghara kwom, o ga-eji gini zua umu ya?”**
- v. Nkwusara bu atumatu okwu maka mkpuruokwu na-aputa ihe oge a na-agwa ihe enweghi ndu maobu anaghi anu ihe okwu ka a ga-asị na o nwere ndu ma na-anu ihe a na-ekwu. Odee webatara ya na nkebi abu nke ato, ahiri nke mbu, ebe o dere; **“Nye anyi ji n'afọ a, nke ga-egboro anyi aguu”**. Okwu a niile bucha nkwusara. O bu diji na-ekwu nke a n'udi ekpere banyere 'ji'.
- vi. Orurughaokwu putara n'abu a, na nkebi abu nke abuo, ahiri ano; **“A koo ya, a ruo ya, gwuo ya, kee ya, chewe ya”**.
- vii. Ahaonochi di na nkebi abu nke abuo, ahiri ise; **“Ukwu apughi n'ubi...”**. O bu ezie na ukwu bu akuku ahụ di n'ahụ mmadu, mana n'ebe a, o nochiri anya “mmadu” n'uju.

Atumatu okwu maka udaolu n'abu “Ji”

Ndi bu atumatu okwu maka udaolu putara ihe n'abu 'Ji' bu:

- i. Nsinauda: Atumatu okwu a di na nkebi abu ato, ahiri isii; **“Okuko ghara kwom...”**
- ii. Biambia uda: O bu atumatu okwu maka udaolu ebe otu udaume na-aputa otutu oge n'okwu. O putara n'abu a na nkebi abuo, ahiri ano; **“A koo ya, a ruo ya, gwuo ya, kee ya, chewe ya”**. N'ebe a, udaume 'a' putara ugboro asaa.
- iii. Ndakorita udaolu dika atumatu okwu maka udaolu bu mgbe a na-anu otu udaolu na ngwucha ahiriokwu abu abuo maobu kara. Omumaatu ya putara ihe n'abu a, na nkebi abuo, ngwucha ahiri mbu, abuo, ato na ano;
Ala chedoro ji, ji chedoro mmadu n'elu **uwa**.
Echiche ndi anyi makwuuru mgbe dum na **ji a**;
Okochi, udummiri, aka kwedoro ndi anyi na **ji!**
A koo ya, a ruo ya, gwuo ya, kee ya, chewe **ya**.

N'okwu ndi a e deji, e nwere otu udaolu n' 'uwa' na 'ji a', n'ahiri nke mbu na nke abuo; ma nwekwaa otu udaolu na 'ji' na 'ya' na ngwucha ahiri nke ato na ano.

Ihe Ndi a Choputara

Nchocha a bu nke e mere n'abu ederede Igbo abuo a hooro, wee si na ya choputa ihe ndi a:

- i. A choputara na ode abụ J.C Maduekwe ji atumatu okwu di iche iche wee choo abụ **“Ihe Egwu Anyi”** na **“Ji”**, mma.
- ii. Na n'ime abụ abuo ahụ, e ziputara nkewa atumatu okwu maka mkpuruokwu na atumatu okwu maka udaolu.
- iii. A choputara na atumatu okwu maka mkpuruokwu ode abụ a ziputara n'abu **“Ihe Egwu Anyi”** bu: Orurughaokwu, Egbeokwu, Nhagideokwu, Mmemmadu, Ahaonochi, Akpaalaokwu, Mburu, Ajuju Nzaraonwe na Igbuduokwu; ebe atumatu okwu maka udaolu o ziputara n'abu a bu: Nsinauda na Mmegide Udaolu.
- iv. N'abu **“Ji”**, a choputara na ode ziputara atumatu okwu maka mkpuruokwu asaa. Ha bu: Mmemmadu, Mburu, Nhagideokwu, Ajuju Nzaraonwe, Nkwusara, Orurughaokwu, na Ahaonochi. A bia n'atumatu okwu maka udaolu ndi o ziputara n'abu a, ha di ato n'onuogu: Nsinauda, Biambia Uda na Ndakorita Udaolu.

Nchikọtà na Mmechi

E sila na nchọcha a mata na e nwere ụdị atumatu okwu abụọ; atumatu okwu maka mkpurwokwu na atumatu okwu maka ụdaolu. Nkenke nkọwa e nyere banyere ha n'ime nchọcha a emeela ka a mata ihe kpatara nke ọ bụla jiri dabaa ebe ọ dabara. Ihe o gosiri bụ na ndị odee agumagu tumadi odee abụ, na-agbalị iji nkaasụsụ dī iche iche ebuputa nkamma abụ ha. Odee abụ ndị a hōrō bụ J.C Maduekwe egosila na e nwere ike iwebata ụdị atumatu okwu abụọ ndị a n'uzo dī iche iche n'abụ ma weputa ebumnuche abụ ahụ. Ihe dī etu a ga-enye aka n'ime nchọcha n'odinihu iji mata etu odee agumagu ndị ọzọ siri mee nke a n'ederede ha.

Edensibija

Emenanjo, E.N. (1989). *Atumatu Agumagu na Atumatu Okwu*. Longman Nigeria.

Ekeanozie, O.U. (2019). “Ndị Odee Abụ Igbo n'Ohaobodo: Nnyocha Abụ Ederede a Hōrō”.

E biputaghị, E Deere Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Eshia, Mahadum Nnamdi

Azikiwe, Oka.

Ifeka, O. R. (2009). *Mkpanaka Asusu Igbo Izugbe*. Top Shelve Publishers.

Ifeka O. R. & Ohanwe C. O (2025). “Abụ Ederede Dī Ka Enyo E Ji Ahuta Omenala na Nkwenye Ndị Igbo: Itule Abụ Ụfodu n'Onatarachi”. *Odezuruigbo Journal*, Vol. 9, No. 1.

Maduekwe, J.C. (N.d). *Utara Nti* nke Emenanjo, N. chikotara. Evans Brothers.

Mbah, B.M., Mbah, E.E., Ikeokwu, E.S., Okeke, C.O., Nweze, I.M., Ugwuona, C.N., Akaeze,

C.M., Onu, J.O., Eze, E.A., Prezi, G.O., & Odii, B.C. (2013) *Igbo Adi*. University of Nigeria Press.

Nwadike, I. U. (1990). *Ntala Agumagu*. Ifunanya Publishers.

Obichukwu, O. (2009). *Elements of Literature*. Treasure Publishers Limited.

Ofomata, C. E. (2007). *Ndezu Utoasusu Igbo*. Format publishers.

Okeyika, J.I. & Okoh, P.N. (2023). “Ntulekorita Akanka Okediadi na Obidiebube n'Ejije Ha”. *Nigerian Journal of Arts and Humanities*, Vol. 3, No. 3.

Okeyika, J.I. (2025). *Omumu Maka Nkwelite Utoasusu na Omenala Igbo*. Anchor Book Publisher.

Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Pacific Publishers.